

وزن شعر فارسی

(درس نامه)

ابوالحسن نجفی

به همت اسید طب بزاده

انتشارات نیاورخ

نجفی، ابوالحسن، ۱۳۰۷-۱۳۹۴
وزن شعر فارسی (درس‌نامه) / ابوالحسن نجفی؛ به‌همت امید طبیب‌زاده. تهران:
نیلوفر، ۱۳۹۵.

ISBN 978-964-448-686-9

۲۴۰ ص؛ ۱۴/۵ × ۲۱/۵ س.م.

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.

موضوع: عروض فارسی

ردیفی کتبی: ۴۱۳۹۵ و ۳/ن PIR۳۵۵۸

هیند: یوبی: ۸۴۰/۴۱

شماره کتابشناسی ملی: ۴۳۷۳۹۹۴۰

انتشارات نیلوفر
خیابان انقلاب، خیابان دانشگاه، تلفن: ۶۶۴۶۱۱۱۷

ابوالحسن نجفی

وزن شعر فارسی (درس‌نامه)

به‌همت امید طبیب‌زاده

حروف‌چین و صفحه‌آرا: زهره فرزانه زیده‌سرانی

چاپ اول: پاییز ۱۳۹۵

چاپ دیا

شمارگان: ۱۵۰۰ نسخه

همه حقوق محفوظ است.

فروش اینترنتی: www.behanbook.ir

فهرست مطالب

پیش‌گفتار.....	۹
مقدمه.....	۱۱
۱. تعریف وزن و محدوده تقطیع.....	۱۳
۱.۱. تعریف وزن و انواع آن.....	۱۳
۲.۱. تعریف هجا و انواع آن.....	۱۴
۳.۱. قاعده تقصیع در وزن شعر فارسی.....	۱۷
۴.۱. موارد عدول از قاعده شاع در وزن شعر فارسی.....	۱۸
تمرین‌های فصل ۱.....	۲۱
۲. استثنائات.....	۲۷
۱.۲. نون عروضی.....	۲۸
۲.۲. مصوت «ای (/i/)» در میان کلمه.....	۲۹
۳.۲. خنثی شدن تمایز کمیت هر شش هجا در پای مصراع.....	۳۰
تمرین‌های فصل ۲.....	۳۴
۳. اختیارات شاعری یا جوازات عروضی.....	۴۱
۱.۳. اختیار - - (فاعلاتن) به جای - - (فعلاتن) در آغاز مصراع.....	۴۲
۲.۳. اختیار یک بلند (-) به جای دو کوتاه (- -) در میان مصراع، یا اختیار تسکین.....	۴۴
تمرین‌های فصل ۳.....	۴۷
۴. ضروریات شعری یا تغییر کمیت کلمه به ضرورت وزن.....	۵۱
۱.۴. حذف همزه آغازی.....	۵۱

تمرین‌های بخش ۱.۴.....	۵۵
۲.۴. تغییر کمیت مصوّت‌های پایانی.....	۵۹
صامت میانجی.....	۵۹
تمرین‌های بخش ۲.۴.....	۶۳
۱.۲.۴. تغییر کمیت مصوّت‌های کوتاه پایانی.....	۶۵
تمرین‌های بخش ۱.۲.۴.....	۷۰
۲.۲. تغییر کمیت مصوّت‌های بلند پایانی.....	۷۳
تمرین‌های بخش ۲.۲.۴.....	۷۹
۵. بررسی خن‌های خاص شعر فارسی.....	۸۳
۱.۵. اوزان عروضی با ذوب‌ترین.....	۸۳
تمرین‌های بخش ۱.....	۸۷
۲.۵. اوزان رباعی.....	۸۸
۱.۲.۵. قاعده قلب.....	۹۰
تمرین‌های بخش ۲.۵.....	۹۱
۳.۵. وزن دوری.....	۹۵
۱.۳.۵. شرایط وزن دوری.....	۹۶
۲.۳.۵. تکبیت و وزن دوری.....	۱۰۱
تمرین‌های بخش ۳.۵.....	۱۰۲
۶. آشنایی با برخی از اصطلاحات عروض سنتی.....	۱۰۵
۱.۶. ارکان اصلی عروض سنتی.....	۱۰۵
۲.۶. افاعیل عروض سنتی.....	۱۰۷
۳.۶. دوایر عروض سنتی.....	۱۱۰
۴.۶. نمونه‌ای از تقطیع در عروض قدیم.....	۱۲۰
۷. فهرست رایج‌ترین وزن‌های شعر فارسی.....	۱۲۷

۱۲۷.....	۱. فهرست ۳۰ وزن رایج شعر فارسی براساس افعیل آنها
۱۴۲.....	۲. فهرست ۳۰ وزن رایج شعر فارسی براساس کمیت هجاهای آغازین آنها
۱۴۸.....	تمرین‌های فصل ۷.....
۱۶۱.....	۸. طبقه‌بندی وزن‌های شعر فارسی.....
۱۷۳.....	۹. تحول وزن در شعر فارسی معاصر.....
۱۷۴.....	۹. ۱. شعر نو موزون.....
۱۷۸.....	۲. شعر نو بی‌وزن یا شعر آزاد.....
۱۷۹.....	۳. ۳. ۲. بخش برای درآمیختن وزن‌های مختلف.....
۱۸۳.....	۹. علل اوج میان رفتن وزن در شعر معاصر.....
۱۸۳.....	۹. ۴. ۱. عوامل (= علل زبانی).....
۱۸۴.....	۹. ۴. ۲. عوامل بیرونی (= علل اجتماعی).....
۱۸۷.....	۱۰. تحول محتوایی شعر امروز.....
۱۹۷.....	پاسخ تمرین‌ها.....
۱۹۷.....	پاسخ تمرین‌های فصل ۱.....
۲۰۰.....	پاسخ تمرین‌های فصل ۲.....
۲۰۳.....	پاسخ تمرین‌های فصل ۳.....
۲۰۶.....	پاسخ تمرین‌های بخش ۴. ۱.....
۲۰۹.....	پاسخ تمرین‌های بخش ۴. ۲.....
۲۱۱.....	پاسخ تمرین‌های بخش ۴. ۲. ۱.....
۲۱۴.....	پاسخ تمرین‌های بخش ۴. ۲. ۲.....
۲۱۶.....	پاسخ تمرین‌های بخش ۵. ۱.....
۲۲۰.....	پاسخ تمرین‌های بخش ۵. ۳.....
۲۲۳.....	پاسخ تمرین‌های فصل ۷.....
۲۳۹.....	مهم‌ترین کتاب‌های عروضی.....

پیش‌گفتار

در بهارم آذر ماه ۱۳۹۴ استاد ابوالحسن نجفی در حضور آقایان حسین کریمی و مهدی میری دو مجموعه از دست‌نوشته‌های خود را در اختیار من گذاشت تا آنها را براساس آخرین دیدگاه‌هایش، به صورت دو کتاب مستقل آماده کنم. تحریر اثر یعنی آقای حسین کریمی بدهم. مجموعه اول شامل جزوه‌هایی بود که استاد از آنها برای تدریس عروض در کلاس‌های وزن شعر در «کتابخانه دانشگاهی» و «صدا و سیما» استفاده می‌کرد، و مجموعه دوم شامل یادداشت‌های او بود در باره طبقه‌بندی وزن‌های شعر فارسی. حال بسیار خوشحالم که می‌توانم نخستین کتاب از آن دو مجموعه را که درس‌نامه عروض فارسی است، تقدیم حضور علاقمندان کنم. کتاب حاضر دقیقاً براساس همان طرح و ریزی تنظیم شده است که استاد با دقت تمام در جزوه‌های تدریس خود آورده بود. نام نخست این کتاب را یک ماهی پیش از وفات استاد به نظرش رساندم و از آنجا که ویرایش کرد و نکاتی را در مورد نحوه ارائه مطالب، عنوان کتاب و مشخصات روی جلد متذکر شد که تمام آنها را عیناً در کتاب به کار بستم. خواننده در این کتاب با آخرین آراء استاد ابوالحسن نجفی در مورد تقطیع اوزان شعر فارسی آشنا می‌شود و برای خواندن کتاب بسیار مهم‌تر وی، یعنی طبقه‌بندی وزن‌های شعر فارسی که حاصل بیش از چهل سال پژوهش و بررسی او

بوده است آماده می‌شود. نگارنده امیدوار است که آن کتاب را نیز به زودی تحویل ناشر بدهد.

در اینجا لازم می‌دانم از دوست و همکار ارجمندم جناب آقای مهدی حریری که کار ویرایش این کتاب را متقبل شدند سپاسگزاری کنم. ایشان که به واسطه سال‌ها همکاری با استاد نجفی و ویرایش آثار او، کاملاً با شیوه کار استاد آشنایی داشتند، بسیاری از ایرادات کتاب حاضر را برطرف کردند و ناخدا می‌های آن را از میان برداشتند. همچنین از استاد ارجمندم جناب آقای دکتر حسین معصومی همدانی نیز نهایت امتنان را دارم که این کتاب را پیش از انتشار، مطالعه کردند و نکات مهمی را به بنده متذکر شدند. تذکر این نکته را ضروری می‌دانم که استاد نجفی خود تأکید داشتند که آقای حریری کتاب حاضر را ویرایش کند و آقای دکتر معصومی همدانی نیز یک بار آن را پیش از انتشار بخوانند، و حال که حاصل کار را می‌نگرم درمی‌یابم که اصرار ایشان در این موارد چه به جا و صحیح بوده است. از دوست عزیزم جناب آقای حسین کریمی، مدیر انتشارات نوفر نیز بسیار سپاسگزارم که با سعه صدر بسیار امکانات لازم برای انتشار هرچه بهتر کتاب را مهیا کردند. بنده و دوستانی که از آنها نام بردم تمام سعی خود را در بستن کتاب تا کتاب را آنگونه که خواست استاد بود در اختیار خوانندگان قرار بدهیم، و البته بدیهی است که هر عیب و نقصی در این کتاب به پای همین گذرند است و بس. از خوانندگان کتاب بسیار سپاسگزار خواهم بود اگر عیب و نقصی در کتاب یافتند به بنده اطلاع دهند تا ان شاء الله در چاپ‌های بعد آنها را برطرف سازیم.

امید طیب‌زاده

مقدمه

می‌توان گفت ما دو نوع علم داریم، یکی علم به واقعیت بیرونی و یکی هم علم به تنهایی که درباره واقعیت بیرونی بحث کرده است. ما ایرانیان در چند قرن اخیر به در علوم انسانی، علم به کتاب را جانشین علم به واقعیت بیرونی کرده ایم. مثلاً پس از گذشت چندین قرن هنوز هم می‌خواهیم وزن شعر فارسی را از روی کتاب *المعجم فی معاییر اشعار العجم* اثر شمس قیس رازی یا کتاب *معیار الاشعار* اثر خواجه نصیر طوسی که در قرن هفتم هجری نوشته شده‌اند بیاموزیم. و این بدان می‌ماند که مثلاً بخواهیم مکایک و تریک را از روی کتاب *ارشمیدس*، یا ریاضی را از روی *آثار فیثاغورس*، یا طب را از روی کتاب *قانون ابن سینا* فرا بگیریم. بدیهی است که چنین علم، حتی اگر در برخی مراکز فرهنگی نیز علم نامیده شود، علم به معنای دقیق و امروزی کلمه نیست. علم به معنای صحیح آن نمی‌تواند چیزی جز علم به واقعیت بیرونی باشد. در این کتاب می‌کوشیم وزن شعر فارسی را در مقام واقعیتی بیرونی، و با استفاده از دست‌آوردهای پیشرفته آواشناسی بررسی کنیم و اصول حاکم بر آن را معرفی کنیم. موضوع بحث ما در این کتاب وزن شعر فارسی است، یعنی شناخت شعر فارسی از لحاظ

وزن، که به آن علم عروض هم می‌گویند. مواد مورد بحث ما در این کتاب عبارت است از شکل تثبیت‌شده اشعار موجود فارسی که در طی حدود ۱۲۰۰ سال اخیر سروده شده است. و بالاخره هدف ما در این کتاب این است که نشان بدهیم قاعده تقطیع اشعار فارسی چیست، و موارد عدول از آن کدام است.

www.ketab.ir